

JEZIČNI KRITERIJI PRI ODREĐIVANJU DONJE GRANICE CRKVENOSLAVENSKOG JEZIKA U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

(Prilog diskusiji o problemima crkvenoslavenskog thesaurusa)

Anica NAZOR, Zagreb

Za povijest hrvatske književnosti, a posebno za povijest jezika, neobično je zanimljivo 15. stoljeće. Ono je zanimljivo zbog toga što se u tom stoljeću paralelno pišu djela vrlo različite jezične strukture: jedna se pišu crkvenoslavenskim, ili pretežno crkvenoslavenskim jezikom (liturgijska djela — misali i brevijari), druga se (liturgijska) pišu na narodnom jeziku (lekcioniari¹, oficiji), a piše se i pučko-reli-giozna književnost na narodnom jeziku (molitvenici², crkvena prikazanja³) i potkraj stoljeća javljaju se prva umjetnička književna djela kod Hrvata na narodnom jeziku (Đ. Držić, Š. Menčetić, M. Marulić). Uz djela u kojima je izražena jedna ili druga jezična tendencija — knjiška (crkvenoslavenska) i govorna (narodna) u 15. st. ima i takvih djela u kojima se isprepliću ove dvije jezične tendencije. Ta se isprepletenost vrlo plastično može pratiti u glagoljskim zbornicima, kojih u hrvatskoj književnosti ima priličan broj (Petrisov iz 15. st., Kolu-ničev iz 15. st., Ivančićev iz 15. st., Žgombičev iz 15—16 st., Tkonski iz 16. st. i dr.).

Petrisov je zbornik — zbornik raznovrsnog, pretežno duhovnog sadržaja, jezično neujednačen. U njemu je »jezik najvećeg broja priloga stari čakavski dijalekat ekavskog govora, *jako preliven crkve-noslavenskim oblicima*«⁴ (podvukla A. N.).

Ni Ivančićev zbornik u jezičnom pogledu nije jedinstven »sad je više narodan, sad više staroslavenski: u poslasticama je arha-ističniji«⁵.

¹ M. Rešetar, Zadarski i Ranjinin lekcionar, Zagreb 1894, Djela JAZU br. 13. M. Rešetar, Primorski lekcioniari XV vijeka, Zagreb 1898, Rad JAZU br. 134 i 136.

² F. Fancev, Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir, Zagreb 1934, Djela JAZU br. 31.

³ F. Fancev, Muka Spasitelja našega i Uskrstnoće Isukrstovo, dva hrvatska prikazanja 15. vijeka, Zagreb 1939, Građa JAZU br. 14.

⁴ Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960, Djela JAZU, knj. 51, str. 359.

⁵ I. Milčetić, Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika, Ivan-čićev zbornik, Starine JAZU, br. XXIII, str. 50.

Jezik Kolunićeva zbornika po Valjavčevu mišljenju »prava je borba narodnoga čakavskoga govora s mrtvijem hrvackim crkvenim jezikom osnovanijem na staroj slovenštini. Riječi i oblici crkvenoga jezika izmjenjuju se s riječima i oblicima narodnoga živoga govora s talijanskim riječima«. ⁶

Kako se u glagoljskim zbornicima najbolje ogleda srednjovjekovna pismenost kod Hrvata, sada kada se pomišlja na ekscerpiranje tekstova za thesaurus iz mlađih redakcija staroslavenskoga jezika, nameće se pitanje: da li i djela koja su pisana hibridnim (miješanim) jezikom (pritom se misli prvenstveno na zbornike) treba da uđu u crkvenoslavenski rječnik hrvatske redakcije i, što je još važnije, da li i takvi tekstovi ulaze u krug djela na kojima bi se imao izgraditi crkvenoslavenski thesaurus.

Na ovo se pitanje ne može odgovoriti na prečac. Odgovor će se moći dati tek onda kada se prouči jezik *svakog pojedinog* zbornika. Zbornici su djela eklektična karaktera, tj. sastavljeni su od više priloga koji se međusobno razlikuju i po sadržaju, a često i po jeziku. Tako su jedni prilozima pisani crkvenoslavenskim jezikom, drugi opet mlađim, živim narodnim jezikom (jezikom kadšto i s različitim jezičnim područjima), a neki sadrže i jedne i druge jezične crte, stoga je svaki glagoljski zbornik, ili još tačnije rečeno, svaki prilog u zborniku s jezičnog gledišta problem za sebe, koji onda treba pojedinačno i rješavati.

Do jezične šarolikosti u pojedinim djelima (ovdje se konkretno misli na glagoljske zbornike) doveli su različiti uzroci. Mislim da ćemo lakše odrediti metodu i kriterij za ocjenu jezika takvih djela, ako fiksiramo uzroke koji su tu jezičnu šarolikost stvorili.

Jedan je od uzroka 1) raznolikost predložaka (sastavljač zbornika uzimao je priloge iz različitih djela, a i ti su predlošci mogli imati svoje različite predloške i ovisiti o raznolikim izvorima). Razlog je 2) karakter sadržaja. Sadržaji koji su vezani za tradicionalne književne tekstove (npr. biblijski tekstovi i molitve) više se naslanjaju na crkvenoslavenski jezik nego noviji sadržaji koji nemaju oslonca u tradiciji, tj. tekstovi za koje nije bilo gotovih jezičnih obrazaca. Takvi sadržaji nužno traže oslonac u živoj riječi. Odatle i činjenica što su biblijski citati *redovito* pisani crkvenoslavenskim jezikom čak i u mlađim pučkim crkveno-poučnim djelima. Kod mlađih

⁶ M. Valjavec, Kolunićev zbornik, Djela JAZU, knj. 12, str. XIII.

tekstova jezik ovisi i o 3) namjeni-publici (tj. kada je sadržaj namijenjen »priprostima« — kako to često kažu naši glagoljaši za neuki puk — onda je jezik narodni, i obrnuto — kada je tekst namijenjen »kavčenjaku«, tj. onima koji znaju čitati, onda je u većini slučajeva jezik »književni« — crkvenoslavenski). Uz navedene razloge za jezik je vrlo važan 4) momenat piščeva svjesnog izdizanja iznad dnevnog, govornog jezika. U nove sadržaje pisac *svjesno* želi da unosi tradicionalne, knjiške jezične norme. Samo u tom svom nastojanju često nije dosljedan ni ustrajan, a često ni piščeva jezična kultura nije na takvoj visini da bi mogao u potpunosti ostvariti svoju namjeru, te je i to jedan od razloga što se u jednoj rečenici gotovo u jednakoj mjeri susreću i tradicionalni, knjiški, i mlađi, govorni jezični elementi. I najzad 5) razlog može biti materijalno-tehničke prirode — razni su se komadi naknadno uvezivali u veće cjeline i tako se onda našli zajedno.

Svi su ovi razlozi doveli do toga da se crkvenoslavenska jezična jezgra počela sve više nagrizati dok konačno nije prešla u narodnu. Uz navedene elemente razbijanju crkvenoslavenske jezične jezgre pridonijeli su i neki vanjski faktori — npr. pojava humanističkog i renesansnog pokreta na prvom mjestu, koji daje prioritet latinskom jeziku i zatim djelima koja su pisana na narodnom jeziku. Proces ubrzava pojava štampe i štampanih djela.

Kada se uzmu u obzir navedeni faktori koji su mogli uvjetovati jezičnu šarolikost u pojedinim djelima, onda se pri ocjeni njihova jezika upravo nameće primjena statističke metode, jer o postotku piščeva čuvanja tradicionalnih normi ovisi i karakter njegova jezika. Samo u praktičnoj primjeni statističke metode na jezik valja imati na umu momenat vrednovanja pojedinih jezičnih elemenata, tj. nekim jezičnim pojavama treba dati prioritet, a neke smatrati manje važnima.

U drugoj polovini 15. st. nema tako velikih i snažnih promjena u jeziku kakvih je bilo koncem 12. st. kada je nastajala hrvatska redakcija. Onda su se promjene izrazito i najjače odrazile u fonetskom sistemu ($q > u$, $\xi > e$, $y > i$), a u 15. st. treba markantnije elemente tražiti u nekim pojedinačnim leksičkim, morfološkim i fonetskim novinama. Takva je jedna novina upitna zamjenica *ča* prema *čto*.

Tako je stariji tekst onaj koji češće upotrebljava zamjenicu *čto* nego tekst koji upotrebljava zamjenicu *ča*.⁷

Stariji je tekst koji npr. upotrebljava leksički oblik *ěsti*, a mlađi je tekst koji upotrebljava oblik *jisti*, stariji je tekst koji upotrebljava riječ *godina* (hora) od onoga koji upotrebljava *ura*, stariji je oblik riječi *crkvъ*, a mlađi *crkva*, zatim starije je *ěko*, mlađe *kako*; *nikoliže* — *nigdarъ*; *m'niti* — *misliti*; *žiznъ*, *žitie* — *život*, *žitak*; *svědětъ* — *svědočanstvo*; *ašće* — *ako*; *tečenie* (*žitiě*) — *tok* (*života*); *trepetati* — *drhtati*; *k'to* — *gdo*; *otvećati* — *odgovoriti*; *začeti* — *začati*; *put* — *cesta*; *ize* — *ki*; *razvê*, *razvi* — *nego*; *nik'tože* — *nigdor*.

Za određivanje starine važan je kriterij *ъ* (poluglas). O čuvanju pisarske tradicije poluglasa ovisi arhaičnost teksta, tj. stariji je oblik *dъnъ*, *d'nъ*, *sъsud*, *esmъ* (1. sg. praes.) nego oblici *danъ*, *sasudъ*, *esamъ* (u kojima je *ъ* vokaliziran⁸).

Za pitanje poluglasa kao kriterija u određivanju starine jezika usko je vezano *ě* koje u našoj jezičnoj prošlosti ima istu sudbinu kao *i* i *ъ*. Pisari 15. st. ne znaju pravu funkciju ni prvog ni drugog znaka (ni *ъ* ni *ě*) i shvaćaju ih više u pravopisnoj nego u jezičnoj funkciji (dokaz je za to izgovor — mnogi ga pisari shvaćaju kao *e*) te često u glagoljskim tekstovima *ě* dolazi tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto (*plěmenita*, tj. plemenita, *běsedu*, tj. besědu). Stariji je prema tome onaj oblik koji *ě* upotrebljava na izvornom mjestu ka *ě* od oblika u kojemu je *ě* zamijenjeno izgovornim glasom *i* ili *e*.

Među karakteristične crte za određivanje granice ide i čuvanje *ž* u intervokalnoj poziciji. Arhaičan tekst ne zamjenjuje intervokalno *ž* glasom *r* (u nekim govorima hrvatskosrpskog jezika takva je zamjena danas vrlo živa). Stariji su oblici: *juže*, *daže* i prezentski oblici glagola *moći* — *možeši*, *možetъ*, *možemъ*, *možete*, a mlađi: *jure*, *dari*, *morešъ*, *more*, *moremo*, *morete*.

Za kriterij važno je i *žd*, koje se može smatrati crkvenoslaven-skim jezičnim elementom. Stariji su oni oblici koji su pisani sa *žd* (*osuždennъ*, *roždenie*) od oblika u kojima je *žd* zamijenjeno sa *ǰ*⁹ (*osujennъ*, *rojenje*). Mlađa je pojava svakako upotreba *ǰ* u protetskoj

⁷ Većina se glagoljskih zbornika veže uz čakavsko područje.

⁸ Često se događa da je pisaru *ъ* služio samo kao ortografski znak, te ga stavlja i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto, a nije rijetkost da *ъ* zamjenjuje izvorno *a* — po analogiji na sekundarno *a*, koje je nastalo vokalizacijom poluglasa.

⁹ Znak za glagoljsko »đerv«.

poziciji, koje u glagoljskim tekstovima vezanima za živi govor često dolazi i grafički označeno: *jime* — *ime*, *jivan* — *Ivan*, *jisti* — *jesti*. Ta je pojava i danas vrlo raširena u čakavskim govorima.

Mlađa je pojava zamjena stsl. prednjeg nazala *ǣ* vokalom *a* (prema stsl. *počęlo* na čakavskom je području *počalo*) što je i danas živo u čakavskim govorima.

Kriteriji za određivanje donje granice crkvenoslavenskog jezika kod Hrvata mogu se naći i u morfologiji. Među markantnije pojave koje nose element starine ide gen. sg. pridjeva, zamjenica i red. brojeva na *-ago*, *-ogo*, *-ego* (*-go*) za muški i srednji rod (*dobrago*, *dobrogo*, *svogo*, *svoego*, *prvago*, *prvogo*) i nastavak *-ie*, *-oe* za žen. rod (*slavnie*, *dobroe*). Arhaični je jezični element upotreba dugih nastavaka za pridjeve (*milostivaê* dêva, *blud'stvo zaloe*).

Karakteristično je da u 15. st. u deklinaciji imenica žen. roda prevladavaju u jednini palatalni nastavci kao *živa*, govorna jezična kategorija (*gora*: gen. *gore*, dat. *gori*, ak. *goru*, loc. *gori* /*v' gori maslin'skoi*¹⁰/, u instr. je obično nastavak *-ju*, *-u*, a u nekim tekstovima i nastavak *-ovъ*, *-evъ*, zatim nastavak *-omъ*, *-emъ* — prema starijima: *gori*, *gorê*, *goru*, *gorê*, *goroju*). Palatalni nastavci prevladavaju i u ak. množine kod imenica muš. roda (po *čavle* prema starijem po *čavli*). U crkvenoslavensku kategoriju s pravom se može ubrojiti i čuvanje nepalatalnih nastavaka u deklinaciji imenica ženskog roda (jednina) i muškog roda (ak. množine), premda na čakavskom području ta pojava živi i danas (tj. živi su nepalatani nastavci).

U glagoljskim oblicima važan su kriterij za određivanje arhaičnosti prezentski nastavci i to na prvom mjestu 1. pl. s nastavkom *-mъ*. Upotreba nastavka *-mъ* u 1. pl. znak je arhaičnosti, jer se u hrvatskim glagoljskim tekstovima ovaj nastavak vrlo rano zamjenjuje nastavkom *-mo*. Zatim nastavak *-ši* u 2. sg. također je znak arhaičnosti, kao što su znak arhaičnosti i 3. sg. i 3. pl. s nastavkom *-tъ*. Stariji je i prezentski nastavak *-u*, *-ju* u 1. sg. nego nastavak *-mъ*. Prema tome u crkvenoslavensku kategoriju idu oblici: *whoždju*, *mniši*, *hočetъ*, *mislímъ*, *mogutъ*, a u mlađu, govornu: *hodim*, *mislišъ*, *oće*, *mislimo*, *moгу*.

Aorisni oblici (koji se u glagoljskim tekstovima dobro čuvaju) također su relevantan kriterij. Stariji je tekst onaj koji upotrebljava

¹⁰ Primjer iz Ivančićeva zbornika, str. 140b.

asigmatske aoriste (*rekъ*) i starije (kraće) sigmatske aoriste (*rêhъ*) od onoga koji upotrebljava mlađe (dulje) sigmatske aoriste (*rekoъ*).

Slično je s kondicionalom. Stariji je tekst u načelu onaj koji upotrebljava kondicional sa *bimъ*, a mlađi je tekst onaj koji *bimъ* zamjenjuje sa *bihъ* (prema tome starije je *mogal' bimъ* — mlađe *mogal' bih*)¹¹.

U sintaksi znak je starine upotreba konstrukcije dativa apsolutnog i upotreba participa u pridjevskoj službi.

Imajući na umu navedene elemente koji su s jedne strane nosioci arhaičnih, crkvenoslavenskih jezičnih normi a s druge strane — one pojave koje znače mlađe jezične crte, mogli bismo pristupiti jezičnoj analizi konkretnih djela u kojima se miješaju arhaični jezični elementi s mlađima i primijeniti statistički kriterij s namjerom da odredimo granicu koja će nam pokazati što *ide* pod naziv crkvenoslavenski jezik, a što *ne ide* (time bismo odredili hoće li se pojedini tekst upotrijebiti kao građa za csl. rječnik, odnosno za thesaurus).

Tu sam statističku metodu primijenila na jezik Ivančićeva zbornika (glagoljski zbornik iz početka 15. st.).

Ivančićev je zbornik sastavljen od ovih priloga: *Traktat o sedam smrtnih gr(ê)h(o)въ* (1—64b), *Is'hod* (64b—83a), *Isp(o)v(ê)d* (83a—94b), *Čudesā b(la)ž(e)ne d(ê)vi M(a)rie* (94b—113a), *M(a)r(ie) M(a)gd(a)l(b)m(i)r(a)k(u)l(i)* (113a—123a), *Kon'templacion' o' 12 s(ve)tihъ* (123a—129a), *Riči ž(i)v(o)ta i sp(a)s(e)niê* (129a—130a), *Tlk(o)v(a)nie o' ljub've ep(i)s(to)l(iê) p(a)vl' ap(ostola)* (130a—135b), *M(o)l(ita)въ s(ve)t(o)go avg(u)st(i)na* (135b—139b), *s(ve)te M(a)rie m(o)l(it)va* (139b—142a), *s(ve)te B(ogo)r(od)ice M(a)rie o' 7 radosti* (142a—143b), *b(la)ž(e)n(o)go Bêdi* (143b—145a) *s(ve)t(o)go Tomi* (145a—147a), *s(ve)te M(a)rie* (147a—148b), *m(o)l(ita)въ učini Klimantъ p(a)pa* (148b—149a), *b(la)ž(e)ni Ber'nardъ* (149a—151a), dvije poslanice o sv. Jeronimu — *Augustinova Kirilu* (151b—158a) i *Kirilova biskupu Augustinu* (158a—172a), tumačenje dijelova mise (172b—177a), *Riči ot nauka s(ve)tihъ o(ta)cъ* (177a—178a), pitanja i odgovori (178a—180a), blagoslov stola (180a—183a).

¹¹ Kad su u pitanju tekstovi vezani za čakavsko jezično područje (kao što je to u većini slučaj s glagoljskim zbornicima) vrijednost kondicionala sa *bim* je relativna, jer se on i danas upotrebljava u čakavskim govorima.

*Dvije poslanice o sv. Jeronimu*¹². Jezik Poslanica sadrži vrlo velik broj karakteristika starijeg razdoblja hrvatske redakcije.

Pisac obiju poslanica upotrebljava samo upitnu zamjenicu čto (23 puta a potvrđena je 2 puta u obliku *ničtože*), dok oblik ča nije upotrebljen ni jedan put. Relativna zamjenica *iže, êže, eže* potvrđena je 53 puta — njezin mlađi korelat *ki, ka, ko* 18 puta.

Leksik je arhaičan te sadrži riječi: *mniši*¹³ (151b), *êko* (151b) *žitiê* (151b), *godina* (hora 152b), *ljubo* (152b), *ašće* (22 puta, a mlađe *ako* potvrđeno je samo 1 put), *o^t njudeže* (153a), *nikoliže* (153a), *sv(ê)dêt(e)l* (153a), *êvê* (163b), *otvećati* (154a), *egda* (153a), *tagda* (154a), *tadae* (157a), *idêže* (159a), *az* (159a), *eliko* (161a), *prêžde* (161b), *uprašaeši* (163a), *zane* (163a), *raz'vê* (167b), *ideže* (169a), *poneže* (169b). Mlađi su leksemi rijetki i svode se uglavnom na riječi: *izresal^b* (153a) *o^t tuđu izete* (163b), *nož izam'* (170b), *nikada* (163b), *kada* (169a), *v crik'vi* (169a), *napokon'* (169a) i jedna strana riječ *v' aeri*.

Poslanice u dobroj mjeri čuvaju poluglas izvorno nevokalizirano (*d'ni* 152, *d'ne* 158b, *d'neh^b* 157a, *s^bsud* 154b, *s^bžganiju* 169b, za dva *č^bsa* 170b, *to^bgda* 172a), dok su rjeđi primjeri s vokaliziranim poluglasom (*dan'* 167b, *strašan^b* 151b, *čudan^b* 151b, *tak'mo* 152a, *sagrêših'* 163a, *sudac^b* 166a).¹⁴

ê se izvorno piše u svom tradicionalnom grafičkom obliku ê 88 puta, (*kadê* 151b, *poklê* 151b, *dobrê* 153a), kao *i* (reflektirano) potvrđeno je 46 puta, a kao *e* 4 puta.

Ž je u intervokalnom položaju potvrđeno 24 puta (*daže* 152a), a mlađe *r* (*jure* 159a) 13 puta.

¹² Priloge ću poredati prema arhaičnosti jezika, tako da slijed priloga u ovome radu nije onakav kakav je u zborniku, nego se najprije iznose oni prilozi koji čuvaju arhaične jezične norme, zatim prilozi koji se oslanjaju na živu riječ.

¹³ Primjeri se donose u onom obliku u kojemu su upotrebljeni u tekstu.

¹⁴ U glagoljskim su tekstovima često kraćene i one riječi koje sadrže ê ili ь (*včⁿⁱ*, *tlo vki*, *dn^b*, *edn^b*, *esm^b*, *ê*), dakle oblici koji su relevantni za određivanje starine. Kako je te oblike pisac shvaćao (sa ê, i, e, s ь ili s a) moglo bi se pretpostaviti na temelju identičnih nekraćenih oblika u određenom tekstu, kada takve nekraćene oblike ne bismo našli napisane u istom tekstu jednom s ê, drugi put s i (*grêh^b* — *grih^b*), jednom s ь, a drugi put sa a (*d'n^b* — *dan^b*). Stoga pri donošenju statistike takve kraćene riječi nisam uzimala u obzir. Jedino sam kraćeno ê razrješavala kao *je* (tj. 3. sg. prezenta glagola *biti*) s obzirom na to što sam u tekstu više puta našla napisano kao *je* (npr. na str. 132b 3 puta, zatim na str. 88b, 134a, 134b).

Žd (*utružen* 152a) potvrđeno je 20 puta, a j 8 puta (1 put dolazi u protetskoj poziciji).

U deklinaciji pridjeva potvrđeno je genitivno *-ogo* 24 puta, *-ago* 19 puta, *-go** 33 puta. Mlađi nastavak *-oga* (*velikoga*) potvrđen je 12 puta. Stariji nastavci gen. sg. žen. rod *-ie*, *-oe* također su potvrđeni (prvi 3 puta, drugi 4 puta). Potvrđeni su i dugi nastavci kod pridjeva (10 puta) — (s(vê)tló *zar'noe* 152b). U deklinaciji imenica prevladavaju palatalni nastavci.¹⁵

U 1. sg. praes. potvrđen je nastavak *-u*, *-ju* (*uml'ču* 151b) 33 puta, a nastavak *-mь* (*znam'* 163a) samo 1 put. 2. sg. s nastavkom *-ši* potvrđeno je 24 puta, s nastavkom *-šь* 2 puta, 3. sg. s nastavkom *-tь* potvrđeno je 73 puta, a bez nastavka *-tь* 4 puta, 1. pl. s arhaičnim nastavkom *-mь* (*možem* 152a) potvrđeno je 7 puta, s nastavkom *-mo* (*zač'nemo* 158a) potvrđeno je 5 puta, 3. pl. potvrđeno je isključivo s nastavkom *-tь* (52 puta).

Čuva se i arhaični oblik aorista za 3. sg. *bisi*, *bistь* od glagola *biti*, zatim 3. sg. *ěstь* (od glagola *ěsti*), kao i kraći sigmatski aorist *rěh'* (od glagola *reči* — potvrđen 3 puta).

U imperfektu se međutim susreću i mlađi oblici, oni koji su mogli doći iz govora, te se pored starijih oblika *stv(o)rihom'* 165b, *možahomь* 166a, susreću i oblici za 1. sg.: *možahi* 166b, 167a, *iděhi* 171b.

Kondicional u većini slučajeva dolazi sa *bimь* (ašće *gl(agola)l'* *bimь* sego s(lavu) navistiti ne *mogal'* *bimь* 157a — potvrđeno 6 puta).

U 34 slučaja potvrđena je upotreba participi u pridjevskoj službi, a 27 puta participi su upotrebljeni u priloškoj službi i u tim slučajevima svršavaju nastavkom *-e* (*žive* v pustini 152a), a 3 puta su potvrđeni participi s nastavkom *-i* također u priloškoj službi.

Konstrukcija dativa apsolutnog potvrđena je 11 puta.

* Nastavak *-go* odnosi se na one primjere koji su pisani kraćeno.

¹⁵ U deklinaciji imenica nema velikih razlika među pojedinim prilogima. Prevladavaju palatalni nastavci i u onim prilogima koji čuvaju crkvenoslavenske jezične karakteristike, tako da su nepalatalni nastavci mnogo rjeđi. Statističko donošenje nepalatalnih nastavaka u ovom slučaju (naročito u jednini imenica žen. r. i ak. množine imenica muž. r.) ne bi mnogo pridonijelo u odlučivanju starine pojedinog priloga (takvi su nastavci također mogli imati podlogu u živom čakavskom govoru), pa statističke podatke neću donositi, nego ću se ograničiti samo na konstataciju. Potrebno je napomenuti također da im. žen. r. u množini obično upotrebljavaju u loc. nastavak *-ahь* (v' *vsihь nevolahь* i *tugahь* 146b), u instr. *-ama* i *-ami* (*rukama* i *nogama* 140b, *ranami* 146b). Imenice muž. r. u dat. množine obično imaju nastavak *-omь* (suprotivu *vragomь* 146b), a u instr. preteže nastavak *-i* (s' *raz'boiniki* 145a), uz koji se upotrebljava nastavak *-mi* (*dar'mi*).

Navedeni statistički podaci upućuju na zaključak da obje poslanice o sv. Jeronimu u svom jeziku čuvaju u dobrom dijelu odlike koje karakteriziraju hrvatsku redakciju staroslavenskog jez. pa prema tome *idu* pod naziv *crkvenoslavenski*.

Marije Magdalene mirakuli. Upitna zamjenica čto upotrebljena je 4 puta, a mlađi oblik ča 2 puta. Relativna zamjenica *iže, êže, eže* potvrđena je 17 puta, a mlađi oblik *ki, ka, ko* 12 puta.

Leksik sadrži mnogo arhaičnosti, tako da su potvrđeni oblici: *njudêže* (113a), *egda bo* (113a), *êko* (113b), *idêže* (113b), *ašće* (117b), *poneže* (114a), *otvêća* (116a), *mniši li* (116a), *az'* (120b), *prostrtoju rukoju* (121b), *doidêže* (121b). Od mlađih leksema potvrđeno je: *ako*, *školju* (117a) i dvije tuđice: *s'panžatur'nicuju* . . . skuža 113a.

Ž u intervokalnomo položaju potvrđeno je 6 puta, a r 7 puta.

Žd je potvrđeno 1 put (u primjeru *niz'shoždahu* 120a), a j 11 puta (*vojь* 123a, tj. vođa, *vsajenь* 123).

Staro genitivno *-ago, -ogo* kod pridjeva, zamjenica i brojeva (rednih) mnogo je češće od nastavka *-oga* (*velikoga* 121b). Potvrđen je nastavak *-ie* u gen. žen. roda (*s(ve)tie* 121b, *b(la)ž(e)nie* 121b), kao što su potvrđeni i dugi nastavci za pridjeve (*b(la)ž(e)noe* črêvo 114a, *div'noe* vidênie 120a).

U 1. sg. prezenta upotrebljava se samo nastavak *-u, -ju* (*prêporučaju* 117b, *vêruju* 118b), za 2. sg. pretežan je nastavak *-ši* (*spiši* 115b, *počivaeši* 115b), a samo jedan put je upotrebljen nastavak *-šь* (*b(u)dešь* 120b), u 3. sg. i pl. također je potvrđen samo nastavak *-tь* (*starišin'stvuetь* 116a, *podobaetь* 118a, *skazujut se* 116a, *zaklinajut* 120a). Česti su arhaični oblici i za aorist: *bisi, bistь* (têlo ee preneseno *b'i* 121b, nevidêna *bistь* 115b). Potvrđen je i primjer arhaičnog oblika imperfekta *gredeaše* (123a).

Participi se često upotrebljavaju u pridjevskoj funkciji (otročê *plačuće* 117a, *lakomujuće* gr(ê)šn(i)ce 120a), a upotreba konstrukcije dativa apsolutnog također je česta.

Iz ovih se podataka može zaključiti da jezik *Mirakula* sadrži znatno više arhaičnih elemenata nego mlađih, govornih, te i *Mirakuli idu* u crkvenoslavenski jezik.

Molitve. Ivančičev zbornik sadrži sedam molitava. Te molitve nisu strogo liturgijske te se u njihovu jeziku mogu potvrditi i mlađi jezični elementi. Tako je u molitvi *sv. Augustina* ča potvrđeno 4 puta, u molitvi *sv. Marije* 1 put i u molitvi *blaženoga Bêde* 1 put, a

č'to je potvrđeno samo 1 put u molitvi sv. *Augustina*. *Ki, ka, ko* je u molitvi sv. *Augustina* potvrđeno 4 puta, a *iže* nije potvrđeno ni jedan put, u molitvi sv. *Marije* *ki, ka, ko* potvrđeno je 4 puta, a *iže, êže, eže* 4 puta. U svim ostalim molitvama zajedno *ki, ka, ko* potvrđeno je 35 puta, a *iže, êže, eže* 20 puta.

Leksik je u molitvama u priličnoj mjeri arhaičan (npr. sadrži riječi: *zêlo* 138b, *d'vari* 139a, *mečb* 139b, *egda* 140a, *nâkoliže* 149b, *sice* 149b, *koliždo* 151a), a sadrži i mlađe oblike: *setene* 136b, *likarb* 137a, *pelati, ob'jistb* 138b pa čak i riječ *kur'bavstvo* 138b (molitva sv. *Augustina*).

Intervokalno *ž* potvrđeno je 9 puta (a partikula *že* 13 puta), *r* umjesto *ž* 6 puta. *Žd* je potvrđeno 1 put, a *j* umjesto *žd* 5 puta. *Jat* (*ê*) dolazi kao grafem *ê* 110 puta, kao *i* 42 puta, kao *e* 11 puta. Poluglas dolazi češće vokaliziran nego nevokaliziran (*l'vb* 137a, *v'zimati* 137a).

U gen. pridjeva, zamjenica i brojeva za muš. i sr. rod potvrđeno je *-ago* 20 puta, *-ogo* 4 puta *-go* (koje dolazi u kraćenim riječima *nšgo*) potvrđeno je 45 puta, *-oga, -ega* 10 puta. U gen. žen. roda nastavak *-ie* potvrđen je 1 put, *-oe* 3 puta. Dugi nastavci u pridjeva za žen. i sred. r. (vêčnaê d(e)vo 139b, ime *presl(a)vnoe* i *pres(ve)toe* 135b) potvrđeni su 26 puta i 2 puta za muški rod (*živie* i *mr'tvie* 141b).

U prezentu za 1. sg. potvrđeni su nastavci *-u, -ju* 78 puta (od toga 10 puta prezent s navedenim nastavcima ima značenje futura), nastavak *-mb* potvrđen je 18 puta, za 2. sg. *-ši* dolazi 31 put, *-šb* 5 puta, za 3. sg. *-tb* dolazi 17 puta, bez nastavka *-tb* 3. sg. dolazi 21 put (od toga 4 puta u značenju futura), za 1. pl. *-mb* dolazi 5 puta, *-mo* ne dolazi ni jedan put, za 3. pl. *-tb* 8 puta (od toga 1 put u značenju futura), bez nastavka *-tb* 5 puta.

Participi su u pridjevskoj funkciji potvrđeni 21 put, u priloškoj upotrebi s nastavkom *-i* 7 puta, s nastavkom *-e* 2 puta (i 2 puta u priloškom značenju u primjerima: *plačućb* 138a i *s'kazujućb* 144b).

U molitvi *Bogorodice* 7 *radosti* potvrđeno je izricanje uzročnosti pomoću *skozi* (lat. propter) 9 puta (gospoe t(e)bê m(o)lju *s'kozi* onu *radostb* ku esi imila 143a — v. o tome dalje), u molitvi sv. *Tome* 3 puta i u molitvi sv. *Marije* 1 put.

Pored toga što u molitvama ima mlađih jezičnih elemenata one se mogu ubrojiti u crkvenoslavenski jezik.

Čudesa Dive Marie. Jezik je *Čudesa* zanimljiv i sadrži dosta mlađih jezičnih crta. Upitna zamjenica č'to upotrebljena samo dva

puta (i dva puta u obliku *nič'to*), mlađi je oblik *ča* potvrđen 6 puta (i čakoli 1 put), *iže*, *êže*, *eže* 14 puta, a *ki*, *ka*, *ko* 70 puta.

Uz stariji leksički oblik *o'vêcav'shi* 196b više se puta upotrebljava mlađi oblik *otgovori* (96a, b). Uz starije *žitie* (97a, 103a, 105b) javlja se mlađi *žitak* (99b). Starije *ašće* potvrđeno je 2 puta, dok je češće mlađe *ako*. Od arhaičnih oblika mogu se susresti još: *idêže* (100a, 102a), *nikoliže* (103a) — umjesto kojega na str. 97a nalazimo *nigdarъ* (2x), zatim *abie*, *tudie*, *razvi*. Od mlađih leksičkih oblika potvrđeni su: *setena* (96a), *grihova* (3. sg. aorista od glagola *grihovati* — 96b), *t'ê* (poidê t'ê — 98b), *dreselъ* (99b), *op'čen'skomъ* (100a), *op'ita* (101a, 108a), *obečivamъ* (102a), *voiskovahu* (103a), *provano* (103b, tj. probano), *v nuglu* (104b), *vričice pinezi* (111a), *resti* (111b), *izreste* (112a). Potvrđene su i tuđice kao: *tem'palъ* (101a), *funestrica*, *punestrici* (k' *punestrici* 104a, po *funestrici* 105b).

Poluglas je obično vokaliziran (*čast'ni* 95b, *strašanъ*, *esamъ* 102b, *nisamъ* 101b — 2 puta, *edanъ*). Kraćeni oblici (s titlom) mogli su se također čitati s punim vokalom (*esmъ*, *dnъ*), dok je u primjeru *podasъtъ* (96a) *ъ* upotrebljeno tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto.

ê dolazi kao grafem *ê* 97 puta (*dokolê* 105b, *otkudê* 105b), kao *i* 113 puta (*obisiti* 100a, *sičenъ* 103a, *divicami* 103b), kao *e* 7 puta.

Mlađe *r* umjesto *ž* u intervokalnom položaju dolazi 10 puta (*ere*, *jure*, *more*, *moreši*), a *ž* dolazi 3 puta (*v'z'može* 96a). Starije *žd* (*vhoždahu* 101a, *ishoždaše*) potvrđeno je 3 puta, a *j* 17 puta (*osujenъ* 100a), koje dolazi 2 puta u protetskoj poziciji (*fizdeci* 108b).

Kod oblika u deklinaciji imenica prevladavaju palatalni nastavci, a u instr. sg. žen. roda 5 puta je potvrđen nastavak *-ovъ*, koji je vjerojatno uzet iz živog govora¹⁶, a nastavak *-u*, *-ju* potvrđen je 18 puta, *-omъ* 1 put. Genitiv *-ogo*, *-ago* (*-go*) dominantan je u muškom i srednjem rodu, a arhaični genitiv za žen. rod *-ie* potvrđen je 12 puta, *-oe* 3 puta.

U prezentu je nastavak *-ši* za 2. sg. potvrđeno 13 puta, a nastavak *-šъ* 10 puta, nastavak *-tъ* u 3. sg. potvrđen je 53 puta, a 3. sg. bez nastavka *-tъ* potvrđeno je 51 put, 1. pl. s nastavkom *-mo* potvr-

¹⁶ Na pretpostavku da je nastavak *-ovъ*, *-evъ* uzet iz živog govora navodi činjenica što je taj nastavak vrlo čest, mnogo češći od nastavka *-u*, *-ju* u *Traktatu o sedam smrtnih grêha*, *Ishodu* i *Ispovêdi*, tj. u onim prilogama koji se i u drugim kategorijama naslanjaju na živi govor.

deno je 11 puta, *-mъ* ni jedan put, dok 3. pl. dolazi s nastavkom *-tъ* 3 puta (*imijut'* 103a, *postet'* 113a) i bez nastavka *-tъ* 11 puta (*otidu* 107a, *poslušaju* 109a).

U *Čudesima* je potvrđeno i arhaično aorisno *bisi* (17 puta), *bistъ* (5 puta) i to obično na početku svakoga »čuda« (*b^{si} ed(a)nъ ditičъ* 94b. I *b^{si} v' edanъ d(a)nъ* 94b, *Bistъ et(e)гъ meštаrъ* 96a), a 1 put je potvrđen i stariji (kraći) sigmatski oblik aorista *rêsta* (99b).

Participi su vrlo česti i upotrebljavaju se i u pridjevskoj (29 puta) funkciji (slišav'se *stoeće* okolo 95a, *pitajući mimogredućihъ* 105a) i u priloškoj funkciji s nastavkom *-e* 20 puta (pritekoše vsi ki *b(ê)hu* blizu *čudeće se* 99a, *pitahu ga govoreće*. gdo si ti 100b) i s nastavkom *-i* 37 puta. Konstrukcija dativa apsolutnog potvrđena je više od 13 puta (I izliz'ši nei isъ *cr(ъ)kve*. i mišlaše o toi riči 96b).

Kondicional je potvrđen 3 puta i to u sva tri slučaja s glagolom *bimъ* (da *bimъ* togo vladav'ca *pogubilъ* 109b).

Iako *Čudesa* u morfologiji i sintaksi čuvaju relativno dosta starine, ipak s obzirom na mlađe leksičke i glasovne pojave (naročito kada se ima na umu namjera s kojom se vrši ocjena jezika) ne bi ih trebalo smatrati crkvenoslavenskima.

Traktat o sedam smrtnih grêha. Jezik *Traktata*, *Ishoda* i *Ispovêdi* sadrži mnogo elemenata koji povezuju ova tri priloga¹⁷ u Ivančičevu zborniku. Sva tri¹⁸ gotovo se u potpunosti oslanjaju na živi govor, što pisac u neku ruku ističe na str. 36a: Se knige su učinene za priprošćihъ nego za kav'čenake ki z'naju pisma¹⁹.

Upitna zamjenica *ča* u ova dva priloga potvrđena je 51 put (u *Ishodu* 26 puta, u *Ispovêdi* 25 puta), i u obliku *čakoli* 10 puta, dok zamjenica *č'to* nije potvrđena. Zatim relativna zamjenica *ki*, *ka*, *ko* potvrđena je 206 puta, dok stariji oblik *iže*, *êže*, *eže* nije potvrđen ni jedan put.

¹⁷ Kada više priloga u jednom zborniku ima iste jezične odlike, iz praktičnih razloga mogli bi se zajednički analizirati, tj. statistički bi se podaci mogli donositi iz priloga koji je po opsegu kraći, jer bi se tako u pojedinim slučajevima izbjegli veliki koeficijenti za pojedine elemente.

¹⁸ S obzirom na to da na *Traktat* otpada trećina zbornika i da jezik *Traktata* sadrži iste elemente kao *Ishod* i *Ispovêd* donosit ću statističke podatke iz *Ishoda* i *Ispovêdi*.

¹⁹ Sigurno je pisac zabunom izostavio riječ »veče« (za priprošćihъ), jer to mjesto u Koluničevu zborniku glasi: Se knige esu učinene veče za priprošćihъ nego za kav'čenakovъ ki z'naju pis'ma (M. Valjavec, o. c. str. 29).

Leksik sadrži mnogo mlađih oblika, a u dobroj je mjeri natru-njen tuđicama²⁰ koje su se udomaćile u čakavskom dijalektu hs. jezika, te su i danas vrlo žive²¹. Evo nekih mlađih oblika: *ên'ca* pečena 65a, *nigdirb* (69a, 70b, 71b), *obikalb* (71a), *kada* (71b, 75b) — nikada ne dolazi starije *egda*, *poman'kati* (71b), *pret'ce* (pusti ga *pret'ce* poiti 72a), *z'van'ka* (75b), *bigamo* (66a), *resti* (73a), *ištoriju* 65b, *skažue* (68a), *ponižue* (85a 2 puta). Potvrđene su ove tuđice: *aerb* (65b), *pokaštigati* (74b), *fudamenta* (83a), *kan'tuni* (85a), *s'ku-žaju*, *s'kuža* (86b), *prokurala* (tal. procurare).

Poluglas je obično vokaliziran, a nevokalizirani se primjeri svode uglavnom na: *t'me* (potvrđeno 6 puta), *sšhranili* (70b), *v'zme* (74a, 92a) *v'zet'ê* (74b) prema *vazme* 68a. Primjeri *dnb*, *esmb* obično se pišu kraćeno, ali sudeći po većini primjera u kojima je *o* vokaliziran, može se pretpostaviti da su se i navedeni primjeri izgovarali s punim vokalom.

Jat (*ê*) kao grafem *ê* dolazi 120 puta (76 + 44), kao *i* 218 puta (150 + 68), kao *e* 4 puta. Zanimljiva je pojava da u *Ishodu* i *Ispovêdi* priloško *dobro* dolazi vrlo često u obliku *dobri* (prema stsl. *dobrê*), gdje se *ê* vjerojatno izgovaralo kao *i* te se tako i pisalo (Ti moreš *d(o)bri* ov'di viditi da s(ve)tí avg(u)stinb 71b, ima se potežati reći *o'* nega *d(o)bri* 74b). Priloški oblik *dobro* potvrđen je u znatno manjem broju primjera (držite *d(o)bro* ove riči 83a).

U ovim prilozima intervokalno *ž* potvrđeno je samo 3 puta, a *r* je na njegovu mjestu potvrđen 112 puta (71 + 41).

Žd je potvrđeno 4 puta (2 + 2), a *j* umjesto njega potvrđeno je 26 puta (13 + 13). U protetskoj poziciji potvrđeno je *j* 9 puta (7 + 2), a naročito često dolazi u *Traktatu*.

U deklinaciji imenica i imenskih pojmova uopće u sva tri pri-loga prevladavaju palatalni nastavci. Nastavak *-ovb*, *-evb* u instr.

²⁰ *Traktat* sadrži vrlo velik broj tuđica (M. Valjavec, o. c. *Tuđe riječi*, str. XVIII — XXVIII).

²¹ U određivanju što je u danom momentu moglo biti živo u jeziku u prošlosti od koje nas u većini slučajeva dijeli više od pet stoljeća mnogo nam pomaže suvremeno jezično stanje u dijalektima. No kako naša dijalektologija ne raspolaže sintetičkim djelima, služila sam se pojedinačnim studijama koje obrađuju jezik starijih djela: *Gojko S. Ružičić*, *Jezik Petra Zoranića*, *Južnoslovenski filolog*, knj. IX, X. *M. Valjavec*, *Kako je rabila riječca črez (novoj) slovenskoj knizi do prije 50 godina*, Rad JAZU, knj. 85, 86, 89. *J. Vrana*, *Hrvatskoglagojski blagdanar*, Zagreb 1951, Rad JAZU, knj. 285, (v. nadalje studije uz navedena djela u bilješkama: 1, 2, 3, 4, 5, 6).

žen. roda potvrđen je 44 puta (30+14), dok je nastavak *-u, -ju* potvrđen 5 puta, *-mъ* 2 puta (s *kovъ tugovъ* i *s' kolikovъ velikovъ mukovъ* 69b, *krviju ên'čevъ* 69a, sa *vsevъ voisku* 81b). Instrumentalni nastavak *-ovъ, -evъ* morao je imati oslonac u živoj riječi na što s jedne strane upućuje statistika, koja pokazuje da je taj nastavak potvrđen *uglavnom* u onim dijelovima Ivančićeva zbornika koji se i u drugim kategorijama vežu za živi govor, a s druge strane i to što takav instrumentalni oblik i danas živi u govoru na otocima Silbi i Olibu.

U prezentu je za 1. sg. nastavak *-u, -ju* potvrđen 4 puta (2+2), *-mъ* 8 puta (4+4), u 2. sg. *-ši* 11 puta (7+4), *-šъ* 13 puta (10+3), u 3. sg. *-tъ* 5 puta (3+2), bez *-tъ* 341 (164+177), u 1. pl. potvrđen je samo nastavak *-mo* 60 puta (43+17), u 3. pl. nastavak *-tъ* 2 puta (samo u *Ispovêdi*), a 3. pl. bez nastavka *-tъ* potvrđeno je 121 put (80+41).

Utjecaj živog govora na jezik navedenih triju priloga (*Traktat, Ishod, Ispovêd*) osjeća se i u sintaktičko-stilskim elementima, koji su također vrlo važan kriterij za određivanje granice između crkvenoslavenskog jezika i živog, govornog.

Za sva tri priloga karakteristična je upotreba prepozicije *skozi, skrozi* (lat. *propter*) — prema stsl. *skvozê* koja služi za izricanje kauzalnosti i finalnosti (t(a)ko da č(lovê)kъ ga ima nenaviditi veće *skozi* m(u)ku ku ima nego ljubiti *skozi* svoju slast 66b, oni se trude d(a)нъ i n(o)чь *skrozi* ispl'niti nihъ volju 67b). Takvo izricanje uzročnosti i namjere vjerojatno je bilo živo u jeziku, jer je ono dominantno u prilogima Ivančićeva zbornika, koji su vezani za živi govor. U prilogima kojima je jezik arhaičan, takvo se izricanje može potvrditi samo sporadički²².

Upotreba infinitiva kao dopune nepotpunom glagolu *imati* vrlo je raširena u navedenim prilogima (č(lovê)kъ se *ima truditi* 75a, da vitezъ *ima imiti* kona . z'naite da t(êlo) *ima biti* konъ d(u)šev'ni 78a). Iako je takva upotreba potvrđena i u kanonskim tekstovima staroslavenskog jezika, njezina česta upotreba predstavlja živi govorni elemenat, koji je i danas neobično raširen u hs. govorima.

²² Često se takvo *skozi* javlja i u drugim zbornicima (npr. u Petrisovu, Grškovićevu), a potvrđeno je i u glag. brevijarima u starijem obliku *skozê* (npr. u Vb1: suditelъ budu domu vъ v(ê)ki. I *skozê* bezakonie ego — str. 201c prema latinskom: *judicaturus esset donum ejus in aeternum propter iniquitatem*).

Upotreba prijedloga *ot*, koji u navedenim priložima najčešće zamjenjuje prijedlog *o* (s lokativom), također je odlika živog govora (i danas česta u hs. dijalektima — a *o' sega* imamo v ps(a)lt(i)ri 72b, Zato di pis'mo *o' sinovъ* iz(drai)lskih 80b).

Talijanska konstrukcija prezenta glagola *činiti* i infinitiva također je zastupljena u ovim priložima (b(og)ъ ihъ *čini m'niti* k(a)ko dobitakъ, a priê nego um'ru *čini ih tr'piti* muke 68a), a i danas je živa u čakavskim govorima, te je treba smatrati govornim elementom.

Za priloge o kojima govorimo karakteristične su neke stilske odlike koje upućuju na živi govor. Tako npr. upotreba onih gramatičkih kategorija kojima se izriče neposrednost (naročito u *Ishodu* i *Ispovêdi*). Pisac *Ishoda* često upotrebljava pleonastički etički dativ *si*, enklitički oblik posvojne zamjenice *sebe* (Are d(o)bri *si* budi stanovitъ ki (j)e pilъ 71b), koji se i danas upotrebljava u hs. govorima. Zatim obraćanje čitaocima (ili tačnije rečeno slušaocima) u drugom licu, koje je u ovim dijelovima često potvrđeno (ako *otvlačiši v' tvoemъ* sr(d)ci ono ča *te* potiče d(o)bro *činiti tere si* linъ *ti se samъ zatiskašъ* gledati svitl(o)stъ 83b—84a), također je sredstvo kojim se postiže neposrednost. Upotreba etičkog dativa uopće (udrite po nemъ mlatom i ako *ti* (j)e z'lato neće *ti* brêčati . i ako li (j)e mido hoće *ti* brêčati gluho 79b), kao sredstva za izricanje neposrednosti odlika je živog govora.

Želja za neposrednošću očituje se u *Traktatu* u odabiranju usporredaba i slika iz svakodnevnog života, koje su vrlo bliske i razumljive »priprošćima« (sa gr(ê)hъ (j)e pr'sura d'êvla v koi *čini svoe f'riti* 9a, *Takovi se boi ničesare . k(a)ko i konъ ki se boi svoe sini . i k(a)ko dite ko ne smi poiti putemъ skrozi gus'ke . ke na n' sopolu* 20a).

Sve navedene činjenice navode na zaključak da u jeziku ovih triju priloga Ivančičeva zbornika (*Traktatu*, *Ishodu*, *Ispovêdi*) prevladavaju živi govorni elementi, dok se arhaični elementi svode uglavnom na rijetke starije nastavke *-ogo* (*onogo*, *n(a)šego*) za gen. pridjeva, zamjenica i brojeva u muškom rodu, nastavak *-oe* za gen. žen. roda (*pravoe vêre* 91a, *četvrtoe rane* 68a), na stari nastavak *-tъ* u 3. sg. praes. (*otpušcaet'* 102b, *dastъ* 106, 107a), na arhaično *ašće*, koje je potvrđeno 2 puta. Konstrukcija dat. apsolutnog nije potvrđena.

Prema tome ovi prilozi *ne idu* u crkvenoslavenski jezik.

Kontemplacion, *Riči života i spaseniê*, *Tlkovanie o' ljubve*. Na jezik *Traktata*, *Ishoda* i *Ispovêdi* u znatnoj se mjeri naslanja jezik

ovih triju dijelova. U sva tri dijela često se upotrebljava upitna zamjenica *ča* (u *Kontemplacionu* potvrđena 9 puta i 1 put u obliku *čakoli*, a u druga dva dijela 6 puta — 1 put *čakoli*). Zamjenica *ki*, *ka*, *ko* potvrđena je u *Kontemplacionu* 35 puta, a u druga dva dijela 58 puta. Zamjenica *iže* nije potvrđena ni jedan put.

U leksiku su sadržani mnogi elementi iz govornog jezika: *ukažue* (123b), *z'van'ka* (123b), *z'vanb* (123b), *zatim' toga* (124b), *dolika* (124b), *prezdanb* (124b), *hipb* (125a), *baratir'stvo* (125b), *mači* (125b — prema starijem *mečb*), *sobstvimb* (125a), *prikažuju* (125a), *temperan'ca* (126b), *sal'gati* (128a), *z'gora* (131b), *uica ili net'ê* (131a).

Intervokalno *ž* u *Kontemplacionu* dolazi 2 puta, dok je *r* na njegovu mjestu potvrđeno 11 puta (u druga dva dijela 33 puta — 1+22).

Žd je potvrđeno u primjeru *prigvoždene* (123b 2 puta), a umjesto *žd* dolazi *j* 27 puta (*utvrđuju* 124a, *nahojju* 124a). U protetskoj poziciji *j* dolazi 2 puta (*jis'tvine* 130a, *jimaju* 131a)

U deklinaciji pridjeva, zamjenica i red. brojeva potvrđen je genitiv s nastavkom *-ago* 1 put, s nastavkom *-ogo* 3 puta, *-go* 14 puta, s nastavkom *-oga*, *-ega* 35 puta. U gen. žen. r. nastavak *-oe* potvrđen je 4 puta.

U deklinaciji imenica i imenskih pojmova prevladavaju palatalni nastavci. U instr. sg. imenica, zamjenica i red. brojeva žen. roda 20 puta je potvrđen nastavak *-ovb*, *-evb* (*velikovb* slast'ju 124b, *ljubvov'* pl'tenomь ni dragostju *nav'lašćnovb* 125a) i 2 puta u obliku *mnov'* (instr. zam. *azb*). Nastavak *-u*, *-ju*, *-oju* potvrđen je 10 puta, *-omb* 2 puta.

U prezentu su za 1. sg. potvrđeni nastavci *-u*, *-ju* 40 puta, *-mb* 29 puta, u 2. sg. *-ši* 11 puta, *-šb* 7 puta, u 3. sg. *-tb* 9 puta, a bez nastavka *-tb* 165 puta, 1. pl. potvrđeno je samo s nastavkom *-mo* 11 puta, 3. pl. s nastavkom *-tb* 9 puta, bez nastavka *-tb* 42 puta.

Participi su potvrđeni 6 puta u pridjevskoj službi.

Kondicional sa *bimb* potvrđen je 8 puta (ako *bimb imilb* 130a).

Infinitiv kao dopuna gl. *imati* potvrđen je 10 puta (i s' takimb znan'emь *imaju* mu *prikazati* 131a, *imaju* *trpiti* i *imiti* utrpjenje 131a).

Izricanje kauzalnosti pomoću *skozi*, *skrozi* potvrđeno je 13 puta (i mišlju kolike moguť velike nevole i m(u)ke biti ke su dostoini gr(ê)šn(i)k(o)mь s'kozi gr(ê)hi i s'kozi tolika ozleženie 124b).

Kao što se može razabrati, jezik se navedenih priloga više može vezati za živi govorni, nego književni, crkvenoslavenski, te ih ne treba ubrajati u djela na crkvenoslavenskom jeziku.

Posljednjih 10 listova u Ivančičevu zborniku (172b—183a) odnosi se na tumačenje mise (172b—177a), na *Riči ot nauka s(ve)tihъ o(ta)cъ* (177a—178a) i na pitanja i odgovore (178a—180b) i blagoslov stola (180b—183a).

Jezično ovi dijelovi pokazuju dosta sličnosti i mogu se vezati za živi govor (i to naročito dio u kojemu se tumači misa), tako da je ča u tom dijelu potvrđeno 8 puta — čto nije potvrđeno ni jedan put), s napomenom da dio koji sadrži pitanja i odgovore ne upotrebljava zamjenicu ča nego čto (upotrebljeno 13 puta). Ki, ka, ko potvrđeno je 49 puta, a eže samo 1 put (180a).

Leksik sadrži dosta mlađih oblika: *énacъ* (173b), *én'ca* (174a), *kada* (174a), *počati* (174a), *pričalo* (174a), *kamiku* (175a), *zlamen'e* (176b), *dupla govoren'ê*, *crikvenom'* (178a), *toga cičъ* (178a), *salgavъ* (179b), *gdo* (180a).

ъ dolazi redovito vokalizirano (pakalъ 174b, konac' 176a, petakъ 179a, žazalъ 180b) i takvo je potvrđeno 25 puta, dok se neki primjeri pišu kraćeno (ednъ dnъ 175a).

ê dolazi kao i 55 puta, kao e 3x, a kao ê 64 puta.

Ž u intervokalnom položaju nije potvrđeno ni jedan put, dok je r potvrđeno 16 puta.

Žd nije potvrđeno ni jedan put, a j je potvrđeno 32 puta i jedan put u protetskoj poziciji.

Genitivno -ogo potvrđeno je 2 puta, -go pet puta, -ago 1 put, a mlade -oga 16 puta. Nastavak -oe za žen. r. potvrđen je 2 puta. Instrumental na -ovъ za žen. r. potvrđen je 4 puta.

Prezentski su oblici prilično arhaični, tako da 1. sg. dolazi samo s nastavkom -u, -ju (sujju 178b), -ši u 2. sg. dolazi 10 puta, -šъ 2 puta, -tъ u 3. sg. 24 puta, bez nastavka -tъ 28 puta, 1. pl. dolazi samo s nastavkom -mo, u 3. pl. nastavak -tъ dolazi 11 puta, a bez nastavka -tъ 6 puta.

Infinitiv kao dopuna glagola *imati* upotrebljen je 13 puta.

Izricanje uzročnosti pomoću *krozi* potvrđeno je 5 puta.

Navedeni elementi pokazuju da je jezik ovih dijelova Ivančičeva zbornika više vezan za živi govorni jezik nego za crkvenoslavenski, knjiški.

Jezična analiza Ivančićeva zbornika pokazuje da se taj spomenik cijelim svojim opsegom ne može vezati za crkvenoslavenski jezik, jer se neki dijelovi (*Traktat o sedam smrtnih grêha, Ishod, Ispovêd*) gotovo u potpunosti, a neki u većem dijelu svojih odlika (*Kontemplacion, Riči života spaseniê, Tlkovanie ot ljubve, tumačenje mise, Riči ot nauka svetih otacъ, pitanja i odgovori i Blagoslov stola, pa i Čudesa Dêve Marie*) naslanjaju na živi govor. Tek trećina Ivančićeva zbornika obuhvaća priloge koji čuvaju crkvenoslavenske jezične crte (dvije poslanice o sv. Jeronimu, *Marije Magdalene mirakuli, molitve: sv. Augustina, sv. Marije, sv. Bogorodice od 7 radosti, blaženoga Bêde, sv. Tome, Klimenta pape, blaženoga Bernarda*).

Kada se provede ovakva analiza i drugih mlađih (neliturgijskih) hrvatskoglagoljskih spomenika, rezultati će vjerojatno biti slični, tj. može se pretpostaviti da mlađi glagoljski spomenici sadrže u svom jeziku i mnogo mlađih jezičnih crta i da se ne mogu vezati (bar ne u cijelosti) za crkvenoslavenski jezik. Proučavanje jezika tih mlađih spomenika neophodan je posao već i zbog toga da se utvrdi da li će se pojedini spomenici uzeti u obzir za crkvenoslavenski rječnik, a ujedno će to biti i prilozi za historiju našeg književnog jezika.

РЕЗЮМЕ

Языковые критерии при определении нижней границы церковнославянского языка в хорватскоглаголических текстах

Желая утвердить, в какой мере хорватскоглаголические тексты (особенно сборники) позднего происхождения (с XV ст.), в которых переплетаются элементы церковнославянского языка с элементами живой разговорной речи, войдут в церковнославянский словарь, автор попыталась определить критерии, обозначающие границы церковнославянского языка в этих текстах. Так как в XV ст. не было революционных перемен, имевших место например в XII ст., автор искала элементы древности в более значительных и даже отдельных лексических, фонетических и морфологических чертах.

Из лексических элементов для определения древности важную роль играет употребление вопросительного местоимения чьто, в противоположность которому стоит форма разговорного языка ча (большинство хорватскоглаголических текстов принадлежит к области чакавского диалекта). В лексическом отношении, например есть более древняя форма година (hora), чем ура, более древнее — николиже, чем нигдар, жизнь, чем житак, ник'тоже, чем нигдар.

Признаком древности является и этимологическое употребление глухого звука (ь): более древнее днь, сьсуд, чем дань, сасуд; потом этимоло-

логическое употребление ѣ: более древнее — лѣнь, чем лин. Признаком древности является тоже сохранение ж между гласными: древнее юже, даже, чем юре, дари. Также самое обозначает и сохранение жд, которое нередко заменяется через ј (буква ѣ): более древнее - осуждень, рождень, чем осужень, рожен. Элемент разговорной речи — обозначение на письме протетического ј: јиме, јивань.

В морфологии к более древним чертам принадлежит род. п. ед. ч. прилагательных, местоимений и порядковых числительных, оканчивающихся в этом падеже на -аго, -ого в мужском и среднем роде и на -ие, -ое в женском роде: более древнее добраго, добраго, свого, првого, чем добрага, свога, првога; более древнее - славние, доброе, чем славне, добре. Признаком древности является и употребление полных форм прилагательных — милостиваѣ, залое. У глаголов признаком древности являются окончания настоящего времени, во-превых окончание -мь в первом лице мн. ч., затем -ши во втором лице ед. ч., -ть в третьем лице ед. и мн. ч. и -у, -ю в первом лице ед. ч. Употребление аориста простого и сигматического старого типа тоже является признаком древности. В области синтаксиса церковнославянским элементом можно считать употребление дательного самостоятельного оборота.

Приняв во внимание с одной стороны элементы, которые являются признаком древних церковнославянских языковых норм, а с другой стороны явления обозначающие более молодые черты языка, автор, разбирая язык сборника Иванчича (начало XV ст.), пользовалась статистическим методом (т. е. если в данном сочинении больше 50% церковнославянских элементов, оно считается церковнославянским) и пришла к выводу, что структура этого памятника не позволяет исследователю отнести его целиком к церковнославянскому языку. Потому им только частично можно будет воспользоваться как материалом для церковнославянского словаря. Также самое можно утвердить и в других сборниках XV ст.

Второй частью работы является описание языка Иванчича. В этой части автор описывает язык Иванчича с точки зрения его морфологии, синтаксиса и лексики. В морфологии Иванчича автор отмечает, что язык Иванчича имеет много черт, характерных для древнего церковнославянского языка, но также и много черт, характерных для более позднего церковнославянского языка. В синтаксисе Иванчича автор отмечает, что язык Иванчича имеет много черт, характерных для древнего церковнославянского языка, но также и много черт, характерных для более позднего церковнославянского языка. В лексике Иванчича автор отмечает, что язык Иванчича имеет много черт, характерных для древнего церковнославянского языка, но также и много черт, характерных для более позднего церковнославянского языка.